

Pravno-historijski značaj revolucionarnih deklaracija o pravima

Mr.sci. Amna Toromanović

Pravni fakultet Univerziteta u Bihaću

Email: amna.toromanovic@yahoo.com

Sažetak: Deklaracije o pravima i slobodama, koje su proglašene atlantskim revolucijama u Novom vijeku spadaju bez sumnje u dostignuća od najkrupnijeg značaja za modernu civilizaciju i posebno za njeno pravo. U vremenu kada su nastajale, cilj povelja i deklaracija bio je usmjerjen ka rješavanju konkretnih političkih i pravnih pitanja, koje su nametali vrijeme i opća historijska situacija, dok se kasnijim tumačenjem njihovog smisla, sa aspekta ljudskih prava, došlo do historijskog značaja, koji im danas bez sumnje pripada. Deklaracije, koje su iznjedrile atlantske revolucije imale su dosta zajedničkog, ali i onog po čemu su se razlikovale. Rješenja sadržana u ovim deklaracijama ostvarila su snažan utjecaj na razvoj demokratije, koncepcije ljudskih prava i sloboda u svijetu. Ideje prava i sloboda, koje su uspostavljene u revolucijama XVIII stoljeća unesene su u Atlantsku povelju, Povelju Ujedinjenih nacija, Opću deklaraciju o pravima čovjeka, zatim u paktove o pravima čovjeka, te u konačnici u Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava.

Ključne riječi: deklaracija, atlantska revolucija, ljudska prava, slobode, moderna demokratija

Abstract: Declarations on the rights and freedoms that were proclaimed during the Atlantic revolutions within the Modern Age are with no doubt the most significant achievements for the modern civilisation, especially within the area of law. At a time when they were created, the goal of the charters and the declarations was aimed at solving political and legal issues, which was imposed by time and the general historical situation, while the later interpretation of their meaning, in terms of human rights, created their historical significance that they undoubtedly have today. Declarations created within the Atlantic revolutions had a lot in common, although lots of differences at the same time. The solutions contained in the declarations made a strong impact on the development of democracy, conceptions of human rights and freedoms in the world. Ideas on rights and freedoms created within the revolutions of the eighteenth century were incorporated into the Atlantic Charter, United Nations Charter, the Universal Declaration of Human Rights, then the Covenants on Human Rights, and finally to the European Convention for the Protection of Human Rights.

Keywords: declaration, Atlantic revolution, human rights, freedoms, modern democracy

Historija deklaracije o ljudskim pravima je znatno kraća od historije filozofije o pravima čovjeka. Još u antičkom društvu ideje o postojanju prirodnih prava čovjeka zauzimale su važno mjesto u djelima naprednih filozofa i pravnika: Sokrata, Platona, sofista, stoika, Paulusa, Ulpijana i drugih. Isto tako, može se govoriti o izvjesnim zakonima i drugim pravnim mjerama za zaštitu pojedinih prava čovjeka, kao i o borbi obespravljenih klasa i pojedinaca za izvjesna elementarna ljudska prava još u najranijim periodima razvitka klasne borbe u društvu.¹ Te ideje sa znatnim primjesama teokratsko-religioznog elementa nalazimo i kod srednjovjekovnih filozofa, kao kod Tome Akvinskog. Učenje o prirodnim pravima dobilo je veliki polet u Zapadnoj Evropi u XVII i XVIII stoljeću, u razdoblju kasnog feudalizma, kada su u pojedinim sredinama sazrijevale prilike za prerastanje u kapitalistički društveno-ekonomski sistem.²

U vezi sa filozofskim, političkim i idejnim nasljedjem u kojem se razvijala misao o ljudskim pravima, ona se mogu posmatrati kao jedinstvena cjelina u kojoj je filozofska i politička misao dobivala svoj pravni izraz, a posmatrana u međusobnoj vezi kao formuliranje pravnog izraza ideje o klasičnim građanskim i političkim pravima.³

Atlantske revolucije⁴ stvorile su put razvoju savremenog građanskog društva, a za čije pravno oblikovanje je pristupljeno stvaranju odgovarajućeg pravnog sistema. Pojmom Atlantske revolucije⁵ obuhvaćena su politička kretanja Nizozemske, Engleske, SAD i Francuske, koja su bila ishodišta moderne ustavnosti i tvorila paradigme formiranja ustavnih rješenja. Države u kojima su se odigrale građanske revolucije i danas daju obilježje savremenom kapitalizmu, ne samo zato što one imaju slijed kroz čitavo buržoasko razdoblje, ne samo zato što su one najveći civilizacijski doseg buržoaskog razdoblja i na državno-pravnom planu, nego ponajviše zato što su one unutar iste političke filozofije i na istim gospodarskim pretpostavkama izgradile različite državne i pravne sisteme, i na tom planu bile uzor za cijeli svijet. Ove revolucije nisu samo uvodile prava čovjeka i građanina u politički život uporedno sa drugim novim ustanovama, nego su svoje ustanove temeljile na ideji o

¹ Đorđević, Jovan, *Ustavno pravo – drugo dopunjeno izdanje*, Savremena administracija, Beograd, 1958., str. 165.

² Festić, Raifa, *Common law i druge pravno historijske teme*, Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008., str. 269.

³ Bakšić-Muftić, Jasna, *Sistem ljudskih prava*, Magistrat, Sarajevo, 2002., str. 73.

⁴ Sintagma "atlantske revolucije" obuhvata revolucije koje se odigravaju na dvije strane Atlantika i među kojima se prije svega nalazi duhovna srodnost proistekla iz prosvojiteljstva. Tu spadaju nizozemska revolucija, puritanska revolucija u Engleskoj (1642-1660), Slavna revolucija u Engleskoj (1688), američka revolucija (1775-1783), i francuska građanska revolucija (1789-1799).

⁵ Pojam atlantska revolucija koristio je Jurgen Gebhardt u članku "Die Idee der Verfassung: Symbol und Instrument" objavljenom u zborniku *Verfassungen als Fundament und Instrument der Politik* (Hrsg. Adolf Kimmel).

pravima čovjeka i građanina.⁶ Nizozemska revolucija postavlja veliki problem pred historiju ideja, i to ne samo zato što u sebi objedinjuje mnoštvo revolucionarnih i konzervativnih elemenata nego i zato što su njeni akteri bili krajnje neskloni teorijskim razradama. Kada je u pitanju segment nizozemske pamfletistike, koji je pokazivao izvjesne teorijske pretenzije, onda se može zaključiti da je on najvećim dijelom stajao pod utjecajem francuskih monarhomaških ideja – naročito od 1578. godine, kada su prema Španiji srušeni svi mostovi i kada se nizozemski otpor upravio direktno prema Filipu. Tada su francuski monarhomasi Nizozemicima počeli da otkrivaju novu političku opciju: nezavisnost na bazi pučkog suvereniteta. Već početkom 1581. godine u Antverpenu se pojavljuje anonimni pamflet pod naslovom *Istinsko upozorenje*⁷, čiji je autor prvi put formulisao tezu da ako vladar krši uslove pod kojima ga je puk postavio za vladara onda puk ima pravo da mu pruži otpor i "povrati svoja izvorna prava". Prema mišljenju autora ovog pamfleta, ljudi traže od onoga koga "postavljaju za vladara" da se zakune da će vladati u skladu sa pravilima za koja smatraju da su korisna za cijelu zemlju. Ako vladar kasnije, ipak postane tiranin, sva vlast se vraća narodu i narod može slobodno da "izabere novog zaštitnika i gospodara i da mu postavi takve uslove za koje misli da su najbolji za sigurnost zemlje i prosperitet svih građana". Autor istinskog upozorenja već počinje da usvaja onaj revolucionarni stav do kojeg će idućeg vijeka tako mukotrpno dolaziti Englezi (zaključno sa Johnom Lockeom), a koji proklamuje da se u trenutku rušenja tiranije sva vlast vraća puku i da on može da stvori novo političko uređenje, koje bi se pokazalo najboljim za "sigurnost zemlje i prosperitet svih građana". Korak naprijed, koji su nizozemski pamfletisti nesumnjivo učinili u odnosu na njihove francuske kolege, bilo je potiskivanje religiozne argumentacije u drugi plan i utemeljenje prava na otpor tiraniji na privatnom pravu i doktrini "urođenih sloboda". Glavno ograničenje nizozemskih pamfletista bilo je staleško shvatanje puka kao subjekta suvereniteta i prava na otpor tiraniji.

Ovo ograničenje se najbolje može objasniti samim ograničenjima nizozemskog građanstva, koje je i poslije revolucije ostalo staleški organizovano, ne napravivši onaj odlučujući korak ka modernom individualizmu.⁸ Ujedinjene provincije su u Hagu 1581. godine proglašile nezavisnost sjeverne Nizozemske. U Proglasu o nezavisnosti, prvoj političkoj deklaraciji modernog doba, donijetoj skoro 200 godina prije američke Deklaracije o nezavisnosti, konstatuje se da je vladar koji zanemari interes svojih podanika tiranin, te da mu se ne treba pokoravati. Pravo na pobunu i ideje monarhomaha su tako dobine i svoj praktični ustavnopravni izraz.⁹

⁶ Stanović, Vojislav, *Vlast i sloboda*, Udruženje za političke nauke Čigoja štampa, Beograd, 2003., str. 199.

⁷ U pamfletu *Istinsko upozorenje* svim vrijednim ljudima Antverpenu autor piše: "Bog je stvorio sve ljudi slobodnim i hoće da se njima vlasta pravedno i u skladu sa zakonom, a ne proizvoljno i tiranski".

⁸ Molnar, Aleksandar, *Rasprrava o demokratskoj ustavnoj državi 2. Klasične revolucije: Nizozemska – Engleska – SAD*, Samizdat B92, Beograd, 2001., str. 27-33.

⁹ Avramović, Sima, Stanimirović, Vojislav, *Uporedna pravna tradicija*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012., str. 251.

Velika je razlika između prava unijetih u deklaracije krajem XVIII stoljeća i veoma značajnog napredovanja na tome planu tokom dužeg prethodnog razdoblja u evropskoj i engleskoj historiji u kojoj je jedno stoljeće ranije donijeto nekoliko manje spektakularnih, ali pionirskih akata, koji su prethodili i podstakli ona koja su stoljeće kasnije prodrmala Ameriku i Evropu. Tu se prije svega misli na monarhomaške spise kalvinističke reformacije, koji oživljavaju ugovornu teoriju vlade, zatim dokumenta iz engleske borbe protiv kraljevog apsolutizma – *Habeas Corpus Act* iz 1679, Deklaraciju o pravima, koju je potpisao Viljem III, i koja je zatim preokrenuta u *Bill of Rights* iz 1789, pa "Akt o ograničenju krune" iz 1701. i dr.¹⁰

Svim ovim aktima prethode mnogi drugi akti uključujući i "Peticiju o pravima"¹¹ iz 1628. godine i kao historijski svjetionik u pitanjima ljudskih prava – "Velika povjela sloboda" iz 1215. godine. Međutim, prva klica jedne deklaracije prava čovjeka nalazi se u Velikoj povjeli o slobodama. Iako je, *Magna Charta libertatum* iz 1215. godine predstavljala kamen temeljac obezbjeđenja određenog fundusa prava, doduše jedne društvene kategorije od samovolje vladara, ipak prvo teorijsko razmatranje i ustavnu zaštitu ljudskih prava i sloboda uspostavlja mlada građanska klasa u svom pohodu ka vlasti. Međutim, u teoriji je s pravom rečeno da engleski srednjovjekovni dokumenti nisu bili inspirisani vjerovanjem u postojanje prirodnih prava čovjeka kojima bi se ograničavala vlast države, već da su imali samo za cilj ograničenje vlasti kralja, zaštitu pojedinca od kraljeve arbitrenosti i priznanje svemoći parlamenta, dok su deklaracije prava (američke, pa i francuske) imale za cilj da pravom ograniče vlasti države zakonodavca.¹² Svi su oni predstavljali značajne političko-pravne dokumente, koji sadrže nova prava za koja su se borile mase pod vodstvom građanstva i aristokratije.

Otuda se o prvim pokušajima normativnog regulisanja ljudskih prava i sloboda može govoriti tek od građanskih revolucija. Svi su ovi dokumenti koraci u napredovanju ka postavljanju problematike ljudskih prava na način na koji su to učinile atlantske revolucije.¹³

¹⁰ To su povjeli koje vladari donose pod pritiskom svojih nezadovoljnih vazala i podanika, ali koje predstavljaju povjesne precedente sa stajališta shvatanja po kojoj se i sam suveren mora pokoravati zakonima, te jamčiti građanima pravo na pobunu ako on tako zajamčena prava bude kršio. Na temelju ovih dokumenata, ona su stoljećima razvijana sudskom praksom (common law) u okviru pravnog sistema utemeljenog na jurisprudenciji. Smerdel, Branko, Sokol, Smilko, Ustavno pravo, Narodne novine, Zagreb, 2009., str. 103.

¹¹ Kao odgovor na sve češće kršenje zakona od strane kralja, Parlament je sastavio Peticiju o pravima. Kralj je peticiju potpisao i ona je tako postala dio engleskog pravnog sistema, iako je to po svom sadržaju bila otprije. V. tekst Povelje, tj. Molbenice o pravima u: Kurtović, Šefko, Hrestomatija Opće povijesti prava i države, Vlastita naklada, Zagreb, 2005., str. 4-7.

¹² Nikolić, Pavle, Deklaracija o pravima čovjeka i građanina od 1789. kao akt civilizacije, Analji Pravnog fakulteta, Beograd, br. 6/1989., str. 685-686.

¹³ Stanovićić, Vojislav, Deklaracije o pravima i slobodama u američkoj i francuskoj revoluciji, Analji Pravnog fakulteta, Beograd, br. 6/1989., str. 691-693.

Sve su to još uvijek počeci, klice jedne prave deklaracije o ljudskim pravima. Prva takva deklaracija o pravima čovjeka, kao sistematski svečano proglašen spisak osnovnih ljudskih prava, javlja se krajem XVIII stoljeća, za vrijeme američke revolucije, u Sjedinjenim Američkim Državama.¹⁴

Poslije stjecanja nezavisnosti, SAD donose prvu modernu verziju sistema ljudskih prava tzv. Filadelfijskom Deklaracijom nezavisnosti iz 1776. godine¹⁵, a zatim usvajanjem prvih deset ustavnih amandmana 1791. godine, poznatim pod nazivom Bill of Rights. Deklaracija o nezavisnosti dobija, trinaest godina kasnije, u Francuskoj, za vrijeme Velike francuske revolucije, još potpuniji oblik i veći značaj pod nazivom Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine. Na evropskom kontinentu najviše je poznata i uticajna Deklaracija o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine, kojom je raskinuto sa feudalnim režimom. Njom je proglašeno niz sloboda i prava građana te naznačena osnovna načela budućeg društveno-ekonomskog i ustavnog poretku.

Deklaracije o pravima i slobodama, koje su proglašene atlantskim revolucijama u Novom vijeku spadaju bez sumnje u dostignuća od najkrupnijeg značaja za modernu civilizaciju i posebno za njeno pravo. Donošenje deklaracija trebalo je da pokaže narodu kakav je cilj revolucija i za kakve nove principe narod treba da se bori.¹⁶ Izvorene inspiracije revolucionara u ovim zemljama su bile vrlo slične, a načini ustavnog uobičavanja ili "konstitucionalizacije", garantovanja i ostvarivanja njihovih ideja veoma različiti. Deklaracije prava i ustavi imali su sADBINE, koje su se međusobno razlikovale koliko i tokovi i karakter atlantskih revolucija. Posebno je značajno ukazati kakav je bio i kojim putevima vršen utjecaj između američkih i francuskih prosvjetitelja i revolucionara u shvatnjima čovjekovih prava i karaktera vlade, te kakav je bio utjecaj pojedinih dokumenata i zašto su bili toliko različiti ishodi napora koji su bili nadahnuti sličnim ciljevima.

Prvi dokument u seriji deklaracija prava krajem XVIII stoljeća u Americi i u Francuskoj, koji neposredno utječe na čitav niz deklaracija i ustava, zapravo su Virdžinskijska deklaracija o pravima od 12. juna 1776. godine, i Ustav Virdžinije kojem ona prethodi. Njihov autor je Džordž Mejson, jedan od istaknutih revolucionara iz 1776. godine, koji se

¹⁴ Đorđević, Jovan, Ustavno pravo – drugo dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd, 1958., 165.

¹⁵ Zanimljivo je da i Haški manifest Ujedinjenih provincija od 26. jula 1581. godine i Deklaracija nezavisnosti imaju istu teološku podlogu o postavci prema kojoj: vlast je uspostavljena radi zaštite prava podanika, vlast ne može biti vršena bez saglasnosti podanika i narod ima pravo da tiransku vlast zbaci i sebi izabere novu vlast. Novina koja se pojavljuje u Deklaraciji nezavisnosti, a koja je Haškom manifestu još uvijek strana, tiče se prethodne postavke po kojoj: Bog je stvorio sve ljudе jednakima i podario im neotuđiva prava, među koje spadaju pravo na život, slobodu i potragu za srećom. Molnar, Aleksandar, Rasprava o demokratskoj..., str. 366.

¹⁶ Popović, Slavoljub, Osnovne karakteristike Deklaracije prava čovjeka i građanina, Analji Pravnog fakulteta, Beograd, br. 1-2/1990., str. 131.

zalagao za nezavisnost. Kasnije je bio član Ustavotvorne skupštine (1787) ali je odbio da potpiše novi američki Ustav smatrujući da on ugrožava demokratiju u državama članicama. Prema Mejsonovoj Deklaraciji prava Virdžinije sastavljeni su djelom i Deklaracija nezavisnosti i prvih deset amandmana na Ustav SAD (*Bill of Rights*¹⁷).

Ustav Virdžinije je bio uzor za druge, a deklaracija je, smatra se, zajedno sa Deklaracijom nezavisnosti uticala i na francusku Deklaraciju prava čovjeka i građanina iz 1789. godine.¹⁸

Američke političke i pravne ideje uticale su na tvorce francuske Deklaracije prava. Na izradu francuske deklaracije, blisko američko iskustvo imalo je veliki uticaj. Ono je i simbolično izraženo u činjenici da je tvorac prvog projekta Deklaracije, podnijetog 11. jula, bio Lafajet, koji je svoj prijedlog sačinio uz pomoć američkog predstavnika u Parizu, inače tvorca Deklaracije prava Virdžinije, Tomasa Džefersona. Članovi Konstituante su, vjerovatno svi bez izuzetka, imali pred očima američku deklaraciju prava, a "Ustavi trinaest Sjedinjenih država Amerike", prevedeni već 1783. godine, bili su glavna literatura tvoraca svih projekata. Međutim, mnogo važniji učinak američki primjer imao je u učvršćivanju vjere francuskih ustavotvoraca u mogućnost promjene svijeta i stjecanja slobode sopstvenom voljom. Ipak, diskusija o Deklaraciji, koja je trajala mjesec i po dana, pokazala je da je odnos prema američkom primjeru bio iznijansiran. Jedni su smatrali da je za Francuze štetno razdvajati apstraktne proklamacije prava od njihove pravne konkretizacije, podvlačeći razlike između s jedne strane, Amerikanaca kao nacije bez prošlosti i društva relativno egalitarnog i, s druge strane, francuskog, kao "jednog od najstarijih naroda na svijetu" sa četranestovjekovnom monarhijskom tradicijom. Drugi su, međutim, i sami ne negirajući ove razlike, kao opat Sjejes, smatrali su da je američki tip deklaracije čak pretjerano umjeren jer zadržava stari

¹⁷ Pod nazivom "Bil o pravima" (Bill of Rights) u SAD se označavaju prvih deset amandmana na Ustav SAD iz 1787. godine, u kojima su konstituisana osnovna prava i slobode američkih građana. Prvih deset amandmana su donijeti zajedno, veoma brzo nakon proglašenja Ustava, već 1791. godine. Američki Bil o pravima postao je glavni ustavni garant individualnih prava i sloboda i osnov američke demokratije. On predstavlja pandan podjednako značajnom dokumentu koji je u isto vrijeme nastao u Evropi, francuskoj Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine. Iako su donijeti u osnovi sa istim ciljem, pa i uz odgovarajući međusobni uticaj, ova dva dokumenta ilustruju i razliku u američkom i francuskom (evropskom) shvatanju ustava i poimanju pravnog sistema. Francuska deklaracija postavlja samo opće principe i utvrđuje univerzalna ljudska prava, ali ne sadrži propise iz kojih bi se neposredno mogla izvoditi njihova praktična primjena i zaštita. Nasuprot tome, američki Bil o pravima normira konkretna individualna prava i slobode, istovremeno osiguravajući na taj način i njihovo primjenjivanje: on je postavljen kao skup pravnih pravila, kojima se neposredno može pružiti sudska zaštita i na koja se, u konkretnim situacijama kada su mu prava povrijeđena, građani mogu neposredno pozivati, kao na zakonski tekst. Opširnije: Mrđenović, Dušan, Temelji moderne demokratije – izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1989), IRO Nova knjiga, Beograd, 1989., str. 125-129.

¹⁸ Stanović, Vojislav, Deklaracije o pravima i slobodama u američkoj i francuskoj revoluciji, Anal Pravnog fakulteta, Beograd, br. 6/1989., str. 696.

koncept vlasti, zasnovane na međusobnom ograničenju i kompromisu, neprihvatljiv za jedan narod, koji postaje potpuno suveren. Ovo posljednje je, naročito poslije usvajanja američkog ustava, bilo čest osnov kritike Američkog primjera. Još prije Revolucije, Tirgo i Kondorse su kritikovali američku vezanost za stare ustanove engleskog običajnog prava (*Common Law*), objašnjavajući da je ideja ravnoteže vlasti proizišla iz potrebe ograničenja vladalačke vlasti i da nema nikakvog smisla u režimu zasnovanom na jednakosti. Stoga je nepotrebna, kao protivurječna principu jedinstva nacije, ustanova gornjeg doma (američki Senat) dok izvršna vlast, u uslovima vladavine zakona mora biti slaba. Ono što, pored sve spoljne sličnosti i veza francuske sa američkim deklaracijama prava, čini osnovnu razliku između njih upravo je vezano za uslove u kojima su nastale i ciljeve kojima su težile. Američke deklaracije donijete su u društvu neopterećenom statusnim nejednakostima i feudalnim stegama u najširem smislu, društvu u kome su ljudi "rođeni slobodni", a u cilju kidanja veza sa Engleskom i proglašenja državne nezavisnosti, i istovremeno, garancije osnovnih prava koja su, kao podanici britanske imperije, već uživali. Francuski, pak, ustavotvorci kidali su veze sa sopstvenom prošlošću, omraženim starim režimom (*Ancien régime*), i proglašavali prava koja dotad nisu uživali.¹⁹

Ustavi američkih država članica bili su poznati vodećim javnim i kulturnim ličnostima u Francuskoj. U više nepotpisanih pamfleta objavljenih u to vrijeme u Francuskoj štampani su prevodi američkih povelja o pravima, uz odgovarajuća poređenja i ocjene o mogućnosti njihove primjene van zemlje njihovog porijekla. Za svog boravka u Parizu sam Džeferson svjedoči o raširenosti ovog interesovanja za američke ustanove: „Svako se ovdje ogleda u izradi deklaracija prava - pisao je on, šaljući Medisonu dva nacrta od kojih jedan, po njegovom mišljenju - sadrži naša bitna načela prilagođena koliko je to bilo mogućno stvarnom stanju stvari ovdje, u Francuskoj.“ Više od toga, Džeferson se nije zadovoljavao samo ulogom pasivnog posmatrača prijelomnih zbivanja, već je težio da na njih i utiče. On se u Parizu intenzivno družio sa radikalnim elementima, koji su tražili način da dođe do političkih i ekonomskih promjena. O tim utjecajima svjedoči i jedna povelja prava od 3. juna 1789. godine koju je on samo kao grubu skicu i nagovještaj ponudio svojim francuskim prijateljima (Rabo Sent Etjenu i Lafajetu),²⁰ zamišljajući da bi tu povelju trebalo da potpišu, po ugledu na stare britanske i američke povelje, kralj i svaki član Skupštine ponaosob, u njegovom prisustvu.²¹

¹⁹ Mrđenović, Dušan, Temelji moderne demokratije – izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1989), str. 142-143.

²⁰ Vidi: Jefferson, Thomas, "To Rabot de St. Etienne, with Draft of Charter of Rights", u Tomas Džeferson, Writings, The Librari of America, New York, 1984, str. 954-956; pa onda "To Diodati" datirano u Parizu 3. Augusta 1789. Sa ukazivanjem na nepostojanje britanskog ustava i svemoć parlamenta kao nedostatak britanskog sistema, uz izražavanje uvjerenja da za Francusku treba očekivati ustav koji neće moći lako da se mijenja.

²¹ Commager, Henry Steele, The Empire of Reason, Anchor Press, New York, 1978., str. 244.

Kad je riječ o američkom utjecaju, najviše podudarnosti može se uočiti između Deklaracije prava Virdžinije od 12. juna 1776. godine i francuske Deklaracije prava čovjeka i građanina.²² Deklaracija o pravima Virdžinije sadrži koncepciju o pravima kao polazištu i temelju svake vlade. Zatim, član 1. proklamuje osnovna prava: uživanje života i slobode, svojine i pravo na traženje sreće i postizanje sigurnosti. Ta su prava dana u formulaciji koju lako prepoznajemo i u Deklaraciji nezavisnosti i francuskoj Deklaraciji iz 1789. godine. Ta podudarnost primjetna je ne samo u sadržini već i u redoslijedu kojim su pojedina prava zajamčena. Radi se o dokumentu od pionirskog značaja i očiglednog utjecaja na dokumente, koji su požnjeli mnogo veću slavu nego onaj kojim su se nadahnjivali. Ali, uz sve primjere koji bi govorili u prilog podudarnosti dviju deklaracija, postoje i znatne razlike među njima. Tako se, između ostalog, virdžinjska deklaracija razlikuje od francuske utoliko što samo u njoj postoje, ili su potpunije garantovana, sljedeća prava: sloboda i učestalost izbora, porotno suđenje, zatim zabrana pretjeranih jamstava i opštih naloga za vršenje istražnih radnji, zabrana obustavljanja zakona ili njihovog izvršenja bez pristanka predstavničkog tijela, ukazivanje na opasnost stajaće vojske po slobodu u mirnodopskim uslovima, pouzdanija jamstva slobode savjesti i vjeroispovijesti.

Tekstualna i idejna sličnost Deklaracije prava čovjeka i građanina sa američkim poveljama daleko je manje važna od činjenice da su u ovoj oblasti krajem XVIII stoljeća s obje strane Atlantika postojali slični i zajednički problemi kao i zamisli o tome kako se ti problemi mogu rješavati. Postojalo je nešto što bi se moglo nazvati zajednicom ideja. Pripadajući tom otvorenom svijetu novih ideja o ljudskim pravima i Deklaracija nezavisnosti i Deklaracija prava čovjeka i građanina imale su svoje prethodnice u starijim poveljama o ljudskim pravima, počev od Velike povelje o slobodama. Ali, sve te drevne povelje imale su drugačiji smisao i uži domaćaj. Dajući poseban i povlašten položaj samo pripadnicima određenih društvenih klasa, sve ove povelje predstavljale su kompromise između određenih društvenih snaga, a prava koja su njima proglašavana i jamčena ograničavala su pojedine nosioce vlasti (prije svega kraljevsku vlast), ali ne i državnu vlast kao takvu. Tek bi se za Deklaraciju nezavisnosti i Deklaraciju prava od 1789. godine moglo reći da predstavljaju povelje ljudskih prava u bukvalnom smislu riječi.

Obje deklaracije, američka i francuska, bave se okolnostima koje su dovele do nezadovoljstva postojećim poretkom stvari. U Deklaraciji prava čovjeka i građanina to objašnjenje uzroka nezadovoljstva dato je na sasvim jezgrovit način: „neznanje, zaboravljanje ili preziranje prava čovjeka jedini su uzroci javnih nedaća i korupcije vlade“. Pristup pisca Deklaracije nezavisnosti nešto je drugačiji i ispoljava se u podrobnom nabranjanju nedjela britanske vlasti: „Povijest sadašnjeg Kralja Velike Britanije je povijest ponovljenih povreda i usurpacija, koje su sve imale za neposredan cilj uspostavljanje neograničene tiranije nad ovim državama. Da dokažemo ovo, podnesimo činjenice iskrenoj javnosti...“. Međutim, daleko je

²² R.R. Palmer, The Age of the Democratic Revolution, Princeton University Press, Princeton, knj. 2, str. 518-521.

značajniji uvodni dio Deklaracije nezavisnosti, koji sadrži osnovna prava ljudi i opće principe na kojima bi trebalo da počivaju vlade koje pretenduju na legitimnost. Još se u nečemu, osim toga, dvije deklaracije razlikuju. Deklaracija nezavisnosti se poziva na prava čovjeka već proglašena u ranijim britanskim i kolonijalnim poveljama; ona je izraz i zaključak dotadašnjeg angloameričkog ustavnog i pravnog razvoja. Kad mu je prebačeno da je sastavljući Deklaraciju nezavisnosti prepisivao Loka, Džeferson je odgovorio da njegov zadatak u to vrijeme i nije bio da pronalazi nove ideje, već da dovede u sklad ono što je već predstavljalo karakteristično shvatanje o pravima, bez obzira gdje i kako je iznijeto - u usmenim razgovorima, prepiscima ili objavljenim raspravama.²³ Za razliku od toga, Deklaracija od 1789. godine trebalo je da objelodani ono što je zahvaljujući „neznanju, zaboravu ili preziru“ javnosti bilo nepoznato ili je predstavljalo novinu; njen zadatak bio je zato i da utječe na uobličavanje javnog mišljenja. Zato se razlike između dvije deklaracije, u ovom pogledu, mogu izraziti krajnje jednostavnom formulom, kako je to Habermas učinio: „U Americi Deklaracija je bila izraz "zdravog razuma", u Francuskoj ona je prvo trebalo da formira *opinion publique*.²⁴

Pored utjecaja francuskih i američkih prosvjetitelja, preuzimale su se i i ideje drugih stranih autoriteta, a tadašnje političke vođe u Francuskoj su i sami pisali radove u kojima su izlagali slične ideje. Nekolicina njih bila je podnijela svoje nacrte Deklaracije prava čovjeka i građanina (Sjejes, Mirabo, Lafajet, Kondorse i drugi). Deklaracija je kompilirana od mnoštva ideja koje su bile u cirkulaciji. Nekoliko članova, od petog do dvanaestog, u kojima se govori o slobodama i garancijama (*habeas corpus*), pokazuje utjecaj deklaracije, koje su isle uz ili ispred ustava američkih državica. Na taj dio su utjecali i Italijan Cezare Bekarija (Beccaria), koji se procuo reformatorskim projektima u pogledu krivičnog i kaznenog prava na principu *nullum crimen*; Englez Viljem Blekston (Blackstone), koji svojim *Commentaires oft he Law Englands*, u četiri toma objavljenim između 1765. i 1769. godine, i u Americi i u Evropi širi poštovanje za ideju zakonitosti i prepostavku nevinosti u krivičnom postupku.

U cjelini se osjeća i utjecaj američkih federalista, naročito Medisona, Hamiltona i Džeja, čiji su Federalistički spisi (1787-1788)²⁵ doživjeli 1792. godine dva francuska izdanja,

²³ Becker, Carl, "Declaration of Independence", Encyclopedia of the Social Sciences, ed. Edwin Seligman, New York, Macmillan, 1937., knj. 5-6, str. 46

²⁴ Habermas, Jürgen, Theory and Practice, London, Heinemann, 1974., str. 91.

²⁵ Federalistički spisi su napisani u eri oštih debata o karakteru i budućnosti američkog političkog eksperimenta s republikanizmom i federalizmom, pa su i plod pristrasnog angažovanja njegovih autora radi pridobijanja podrške za principe koje je sadržao prijedlog Ustava iz 1787. godine. Autori Federalističkih spisa svoje stavove su nastojali objasniti, odbraniti i predstaviti kao rješenje koje je usklađeno sa poukama političke historije i savjetima političke i pravne filozofije kakva je prevladavala u to vrijeme. Federalističkim spisima naziva se 85 tekstova objavljenih u njujorškim listovima sa ciljem da se pridobije javno mijenje za ratifikaciju Ustava. Najveći je doprinos Federalističkih spisa u oblasti analize političkih procesa i strukture političkih ustanova, čitav niz novih ili inoviranih ideja o nametanju organizovane manjine, mogućoj tiraniji većine i pravima manjine kao izlazu, o političkom čovjeku kao

a bili su najjači argument za podjelu vlasti i njenu disperziju u vidu federalizma ili decentralizacije.²⁶ Deklaracija prava od 1789. godine zanimljiva je u još jednom pogledu. Jasnije nego američki ustavotvorci, francuski pisci ustava razvili su ideju, široko prihvaćenu u Evropi, da svaki ustav kao osnovni akt zemlje čine dvije vrste odredbi - odredbe o organizaciji vlasti i osnovnim pravima građana - kao i to da te dvije vrste odredbi nisu iste važnosti. Kao pozitivnopravni izraz prirodnih prava čovjeka, osnovna prava imaju prednost nad odredbama o organizaciji vlasti, nad odredbama o pravima društva i države. Na taj način je u noći 4. augusta i donijeta odluka o tome da tekst Deklaracije prava treba da prethodi tekstu ustava, predstavljajući zapravo "uputstvo" za njegovu izradu i tumačenje. Tu zamisao o odnosu između deklaracije prava, kao svojevrsnog "nadustava" i samog ustava najsažetije je izrazio Munije, uz Sjejesa svakako najuticajniji pisac Ustava od 1791. godine. „Da bi ustav bio dobar - riječi su Munijeove na sjednici Skupštine od 9. jula - on treba da bude zasnovan na pravima čovjeka i da ih štiti; treba da prizna pravo koje je prirodna pravda dala svim ljudima, treba da sadrži sva načela koja mogu sačinjavati temelj svake vrste društva, i da svaki član ustava može proizlaziti iz jednog načela... Ta deklaracija treba da bude kratka, jednostavna i jasna.“²⁷

Dužina života Deklaracije prava od 1789. godine u skladu je s njenim stvarnim uticajem. Deklaracija koja je trebalo da posluži kao okvir za izradu Ustava od 1791. godine nije nadživjela ovaj ustav koji nije bio primjenjivan ni dvije godine, mada su njene ideje nadahnjivale potonje francuske i evropske ustavotvorce. Tek se u preambuli Ustava Francuske od 1946. godine ponovo proglašava privrženost načelima Deklaracije od 1789. godine, što znači da je stoljeće i po od svoga nastanka Deklaracija ponovo postala sastavni dio i izvor francuskog ustavnog prava i „uputstvo“ za tumačenje ustava. Ova činjenica, pored drugih, čini opravdanim postavljanje pitanja o aktuelnosti Deklaracije prava čovjeka i građanina, dva stoljeća poslije njenog nastanka. Pri tome, u ispitivanju savremenosti Deklaracije od 1789. godine kao najbolje mjerilo svakako se pokazuje Univerzalna deklaracija prava čovjeka Ujedinjenih nacija od 1948. godine. Obje deklaracije predstavljaju uzore u svom vremenu, što se u Univerzalnoj deklaraciji i izričito ističe kada se tvrdi da ona čini „zajednički standard koji treba da postignu svi narodi i nacije“.²⁸

Deklaracije, koje su iznjedrile atlantske revolucije imale su dosta zajedničkog, ali i onog po čemu su se razlikovale. U njima su došle do izražaja ideje, koje koje su se razvijale tokom jednog dužeg perioda i koje su težile da čovjekova prava i slobode učine temeljem

elementu političkih ustanova, a naročito njihovi prilozi analizi mehanizama društvene i političke ravnoteže i stabilnosti sistemom podjele vlasti sa novim elementima sadržanim u konцепциji "ravnoteže i protivteža". Opširnije: Hamilton A., Džej Dž., Medison Dž., Federalistički spisi, Radnička štampa, Beograd, 1981., str. 7-18., 165.

²⁶ Stanović, Vojislav, Deklaracije o pravima i slobodama u američkoj i francuskoj revoluciji, Anal Pravnog fakulteta, Beograd, br. 6/1989., str. 700-701.

²⁷ Soboul, Albert, Francuska revolucija, Naprijed, Zagreb, 1966., str. 115.

²⁸ Košunica, Vojislav, Ugrožena sloboda – Političke i pravne rasprave, Institut za filozofiju i društvenu teoriju "Filip Višnjić", Beograd, 2002., str. 169-174.

svakog političkog sistema, a da vlast stave u službu čovjekovih prava kao primarnijih od same državne organizacije. Marks je pisao da su Sjevernoamerikanci i Francuzi "pronalazači ljudskih prava".²⁹ Američkim i francuskim revolucionarima pripada velika zasluga što su pitanje ljudskih prava univerzalizovali i učinili ta prava pristupačnim i potencijalno primjenljivim i na druge političke zajednice.³⁰ Ideje prava i sloboda koje su uspostavljene u revolucijama XVIII stoljeća unesene su u Atlantsku povelju, Povelju Ujedinjenih nacija, Opću deklaraciju o pravima čovjeka, zatim u paktove o pravima čovjeka, te u konačnici u Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava.

Umjesto logike "državnog razloga", ove revolucije i njihove programske deklaracije slijede logiku čovjekovih prava. Ta se prava ne tretiraju kao podarena, oktrosana, kao dar vlasti kojoj je ostavljen na volju da li će ih poštovati, sužavati ili ukidati, nego se shvataju kao prirodna i neotuđiva od čovjeka, i istovremeno kao jedan od kriterija za ocjenu i klasifikaciju političkih režima. To znači da se vlade počinju prosudjivati prema tome koliko su u funkciji zaštite čovjekovih prava.

ZAKLJUČAK

U vremenu kada su nastajale, cilj povelja i deklaracija prvo je bio usmjeren ka rješavanju konkretnih političkih i pravnih pitanja, koja su nametali vrijeme i opća historijska situacija, dok se kasnijim tumačenjem njihovog smisla, sa aspekta ljudskih prava, došlo do povjesnog značaja, koji im danas bez sumnje pripada.

Deklaracije predstavljaju korake na putu osvajanja građanskih prava, i dio su konstitucionalizma kao ideje i pokreta da se absolutna vlast ograniči i da se stjecanje vlasti i njeno vršenje podvrgnu pravnim (ustavnim) pravilima. Velika je razlika između prava unijetih u deklaracije krajem XVIII stoljeća i veoma značajnog napredovanja na tome planu tokom dužeg prethodnog razdoblja u evropskoj i engleskoj historiji u kojoj je jedno stoljeće ranije donijeto nekoliko manje spektakularnih, ali pionirskih akata koji su prethodili i podstakli ona koja su stoljeće kasnije prodrljala Ameriku i Evropu. Svi su oni predstavljali značajne političko-pravne dokumente koji sadrže nova prava za koja su se borile mase pod vodstvom građanstva i aristokratije. Otuda se o prvim pokušajima normativnog regulisanja ljudskih prava i sloboda može govoriti tek od građanskih revolucija. Mada su američka i francuska deklaracija bile prije svega izraz nezadovoljstva starim poretkom i mada su bile podstaknute različitim okolnostima, njihovo važenje je postalo nadnacionalno i univerzalno.

Ideje i rješenja sadržana u ovim deklaracijama su veoma brzo postale dio moderne ustavnosti, a potom i dio bogatog demokratskog i slobodarskog nasljeđa, pa s tim u vezi

²⁹ Stanović, Vojislav, "Deklaracije o pravima i slobodama u američkoj i francuskoj revoluciji", Anal Pravnog fakulteta, Beograd, br. 6/1989., str. 692-693.

³⁰ Ibidem, str. 705.

Deklaracije predstavljaju osnovu razvoja ne samo ljudskih prava, nego i ukupnog demokratskog nasljeđa, političkih tradicija, slobode i vladavine prava.

Današnja revolucija širenja ljudskih prava prevazilazi okvire užih regiona u kojima se ideja začela, ali je epoha "Atlantske revolucije" za ovo pitanje u pravom smislu pionirska. Naročit značaj deklaracija i drugih ustavnih dokumenata je u tome, da su na osnovu njih postavljeni temelji moderne demokratije i njenih sastavnih elemenata. Zato je i moderni državni poredak zasnovan na principima ustavnosti i zakonitosti, s legitimitetom koji proističe iz narodne suverenosti, s efikasnom odgovornošću državnih organa.

LITERATURA

1. Avramović, Sima, Stanimirović, Vojislav, Uporedna pravna tradicija, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
2. Bakšić-Muftić, Jasna, Sistem ljudskih prava, Magistrat, Sarajevo, 2002.
3. Becker, Carl, "Declaration of Independence", Encyclopedia of the Social Sciences, ed. Edwin Seligman, New York, Macmillan, 1937.
4. Džeferson, Tomas, Writings, The Librari of America, New York, 1984.
5. Đorđević, Jovan, Ustavno pravo – drugo dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd, 1958.
6. Festić, Raifa, Common law i druge pravno historijske teme, Zbornik radova, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2008.
7. Habermas, Jurgen, Theory and Practice, London, Heinemann, 1974.
8. Hamilton A., Džej Dž., Medison Dž., Federalistički spisi, Radnička štampa, Beograd, 1981.
9. Commager, Henry Steele, The Empire of Reason, Anchor Press, New York, 1978.
10. Koštunica, Vojislav, Ugrožena sloboda – Političke i pravne rasprave, Institut za filozofiju i društvenu teoriju "Filip Višnjić", Beograd, 2002., str. 169-174.
11. Kurtović, Šefko, Hrestomatija Opće povijesti prava i države, Vlastita naklada, Zagreb, 2005.
12. Molnar, Aleksandar, Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi 2. Klasične revolucije: Nizozemska – Engleska – SAD, Samizdat B92, Beograd, 2001.
13. Mrdenović, Dušan, Temelji moderne demokratije – izbor deklaracija i povelja o ljudskim pravima (1215-1989), IRO Nova knjiga, Beograd, 1989.
14. Nikolić, Pavle, Deklaracija o pravima čovjeka i građanina od 1789. kao akt civilizacije, Analji Pravnog fakulteta, Beograd, br. 6/1989., str. 685-686.
15. Popović, Slavoljub, Osnovne karakteristike Deklaracije prava čovjeka i građanina, Analji Pravnog fakulteta, Beograd, br. 1-2/1990., str. 131.
16. R.R. Palmer, The Age of the Democratic Revolution, Princeton University Press, Princeton, 1959.
17. Smerdel, Branko, Sokol, Smiljko, Ustavno pravo, Narodne novine, Zagreb, 2009.
18. Soboul, Albert, Francuska revolucija, Naprijed, Zagreb, 1966.

Amna Toromanović

19. Stanovčić, Vojislav, Deklaracije o pravima i slobodama u američkoj i francuskoj revoluciji, Analji Pravnog fakulteta, Beograd, br. 6/1989., str. 691-693.
20. Stanovčić, Vojislav, Vlast i sloboda, Udruženje za političke nauke Čigoja štampa, Beograd, 2003.